

Mezinárodní publikační praxe v oblasti historických věd

(Referát přednesený na semináři o mezinárodní publikační praxi, uspořádaném Grantovou agenturou ČR v budově Akademie věd ČR 20. května 2015.)

Historické vědy nemají jednoduše definovatelné hranice. Historiografie se sice od starověku vyvíjela jako snaha o písemné zachycení minulosti a v moderní době se díky propracovaným metodám kritiky pramenů a interpretace souvislostí zařadila mezi nejproduktivnější humanitní a sociální vědy, ale zároveň se její záběr rozšířil takovým způsobem, že je oborem do jisté míry všeobsahujícím. Na jedné straně se v chronologickém smyslu diferencovala tak, že odborníci v dějinách starověku a medievisté si vytvořili subdisciplíny se specifickými metodami a cíli, které jsou značně vzdálené od práce v moderních a soudobých dějinách. Na druhé straně do sebe historiografie – zejména v průběhu 19. a 20. století – pojímala stále nové a nové tematické okruhy, které její původní výměr přesahovaly.

Nejprve se vyvinula soustava pomocných věd historických, které na rozdíl od historické narace uplatnily v podstatě exaktní metody na zkoumání detailních témat (stylový rozbor písemností v diplomacie, srovnávací analýzy historických písem v paleografii, komparace nápisových památek v epigrafice atd.). Historiografie, původně vycházející z orálních a písemných zdrojů, se postupně rozšířila na všechny sféry společenského života, zahrnula do svého spektra zkoumání jejich stop a vytvářela si subdisciplíny jako archeologii, dějiny umění, dějiny literatury, etnologii, ale také hospodářské dějiny, sociální dějiny, církevní dějiny, dějiny přírodních věd, právní a správní dějiny, dějiny institucí, dějiny idejí atd. atd. Tyto obory se v institucionálním ohledu postupně osamostatnily, ale zároveň zůstaly součástí širokého spektra historických věd. Jednotlivé obory průběžně přijímaly metodické podněty ze sousedních i poměrně vzdálených disciplín, takže vznikaly pomezí badatelské směry – vezměme jako příklad ve sféře umění historickou muzikologii, která vznikla v průsečíku historie a hudební vědy, na jedné straně, a v oblasti exaktních věd historickou statistiku či historickou chronologii, jež se ustavily aplikací matematických a astronomických metod na výzkum kvantifikovatelných dějinných jevů, na straně druhé.

Z pohledu na vývojové tendence, na diferenciaci a nové propojování historiografie s vědami humanitními, sociálními, exaktními či s vědami o živé a neživé přírodě jasně vyplývá, že soubor historických věd je neobyčejně komplikovanou množinou, v níž jednotlivé složky mají nutně rozdílné přístupy k publikování a k následnému hodnocení vědeckých poznatků. Při pohledu na euroamerický prostor je navíc třeba vzít v úvahu rozdílné kulturní tradice jednotlivých zemí, které se odrážejí v preferenci a oceňování různých žánrů – příkladem je vysoký status vědecké eseje ve frankofonním prostředí oproti německému důrazu na důkladně opoznámkovanou studii či

monografii. Už z toho plyne, že nelze očekávat jakýsi jednoduchý model publikační praxe v celém našem civilizačním okruhu. Naopak, Evropa se i v tomto smyslu vyznačuje rozmanitostí, což je nejen odrazem živých tradic, ale podle mého názoru i výrazem jejích tvůrčích schopností a kulturního bohatství našeho kontinentu.

Přesto je zjevné, že propojená Evropa hledá nástroje k tomu, aby se publikační praxe jednotlivých zemí sblížila, a někdy i dospívá k pozitivním výsledkům. Příkladem takového úspěchu je shoda na evropském referenčním indexu humanitních věd (*ERIH – European Reference Index of the Humanities*), o němž ještě bude řeč. Svou cestu k uplatnění co možná nejlepší publikační praxe ostatně nehledá jen Česká republika, ale například i sousední Polsko a Slovensko. Je to cesta klopotná, neboť se tu srážejí zažitě zvyky (a někdy i pohodlnost vědců a snaha dosáhnout tím nejsnazším způsobem bodového ohodnocení) s vyššími nároky na mezinárodní uplatnění hodnotných výsledků, střetá se atomizace výzkumu s potřebou dospívat k podstatným výsledkům syntetické povahy, ale také individualismus s nezbytností koordinovat síly k vytvoření kolektivních děl zásadního významu. Při hledání optimální publikační praxe lze stěží dosáhnout žádoucích výsledků jednoduchými direktivami, které nemohou zahrnout výše naznačenou rozrůzněnost oborů, ale podle mého názoru lze vývoj usměrňovat mj. rozumnými finančními pobídkami na základě dobře uvážené dlouhodobé koncepce. Právě v tomto směru může sehrát Grantová agentura České republiky významnou pozitivní roli.

Vyjdeme-li z domácí situace, můžeme konstatovat, že naši bibliografové evidují ročně kolem deseti tisíc výsledků, které vyprodukují badatelé v historických vědách, převážně zaměstnaní na univerzitách, v akademických ústavech, archivech a muzeích. Je to obrovské množství prací, co do počtu několikanásobně přesahující srovnatelná čísla z meziválečné doby, kdy bylo mnohem méně historiků, odborných a popularizačních časopisů, historických kateder atd. Ale zatímco naši předchůdci z Gollovy školy dokázali ve třicátých letech 20. století své výzkumy završit mohutnou syntézou *Dějiny lidstva* (její poslední svazky nevyšly jen v důsledku nacistické okupace), my jsme se za uplynulé čtvrtstoletí k podobnému výkonu dosud nepropracovali. Bezpochyby vyšla řada vynikajících děl mezinárodního dosahu, ale ta vycházela spíše navzdory obrovské atomizaci výzkumu, kterou do značné míry podminila i grantová politika devadesátých let.

Podíváme-li se tedy na naši publikační praxi, vyznačuje se značnou roztříštěností. Vychází poměrně veliké množství knižních publikací rozdílné úrovně a obrovské množství článků, které lze uplatnit v časopisech všeho druhu, jichž je tolik, že některé redakce pramálo hledí na kvalitu a vítají takřka cokoli, co se dá otisknout. Kromě toho vychází spousta drobných textů, ale výrazně upadá recenzní činnost, která – pokud má patřičnou úroveň – je jedním z nejučinnějších nástrojů vědecké diskuse a permanentního oceňování domácích výsledků v porovnání s mezinárodním standardem. Jakkoli pokládám recenzní činnost za velmi důležitou, zaměřím se v dalším výkladu na příklady

mezinárodní praxe u dvou základních žánrů – knihy a článku.

V listopadu 2007 se konala v Granadě velká mezinárodní konference, která se pokoušela najít odpověď na otázku, které odborné knižní publikace lze pokládat za skutečně vědecké. Odpověděla na ni vpravdě cimrmanovsky. V třeskuté debatě byl smeten návrh, aby za vědecké byly pokládány pouze knihy vydané v některém ústředním univerzitním či akademickém nakladatelství (například francouzský PUF – Presses Universitaires de France), zatímco publikace vyšlé z ostatních nakladatelství v téže zemi by takové privilegium neměly. Ukázalo se, že podobná monopolizace, podvazující jakoukoli konkurenci, je nepřípustná z důvodů právních i obchodních, a že ani jiné úvahy o preferenci některých nakladatelů nestojí na pevné půdě. Vědecký obsah knihy přece netvoří nakladatel (jakkoli může vznik publikace významně podněcovat a její podobu dotvářet promyšlenou nakladatelskou politikou), nýbrž autor či autoři; je tedy na vědcích a na posouzení formou peer review, zda jde o dílo vědecky přínosné, či jen o kompilát nebo popularizační spis, který je sice pro kulturní vývoj čtenářstva významný, ale měl by se oceňovat jinak než původní díla základního výzkumu.

Na zasvěcených odbornících je také posouzení, zda kniha splňuje nároky oboru, tématu, jazyka a žánru. Pod tlakem mezinárodního srovnání se již stalo i ve středoevropských zemích dobrým zvykem, že knihy vydané v nekongresových jazycích mají kromě řádných rejstříků také důkladný souhrn, zpravidla v angličtině. Jazyková otázka je ovšem složitější. Představa, že historiografii a humanitní obory vůbec je možné rozvíjet převážně v angličtině, je naprosto lichá. Podstatné historiografické výzkumy se všude odehrávají – až na výjimky – v národních jazycích. Odpovídá to povaze témat, jejich zakotvení v (makro)regionálně vymezeném prostředí a v příslušné vědecké terminologii, jejíž pěstování je jedním z podstatných úkolů humanitních disciplín. V žádném případě by však neměly být knihy o historii „zaklety“ do národních jazyků. Problém tematické prostupnosti hranic je možno řešit překlady významných prací do kongresových jazyků, publikováním disertací na univerzitách, které absolvovali hostující studenti, vydáváním komparativních či mezinárodně koncipovaných děl v těchto jazycích apod. Mělo by být dlouhodobým cílem každého menšího národa Evropy, aby si zajistil své nejvýznamnější historické syntézy a monografie v angličtině či jiném „velkém“ jazyce, jak to v naší části Evropy už dlouho uskutečňují Maďaři a Poláci.

Při výběru kongresových jazyků je nejčastěji angličtina, ale ani ta by neměla být neměnným dogmatem. Pro některé obory mají ve světě nemenší váhu i jiné jazyky – v medievistice němčina (která navíc mnohem lépe umožňuje terminologicky přesné vyjádření středoevropských reálií), v historicko-filosofických pracích francouzština, v církevních dějinách či kunsthistorii pak italština. I v tomto ohledu je radno zachovávat jistou flexibilitu, odpovídající tematice a předpokládanému okruhu recipientů.

Neúspěch zmíněných granadských jednání jasně ukázal, že po splnění základních formálních kritérií je třeba každou historiografickou knihu posuzovat individuálně z hlediska její originality a přínosu vědeckému poznání. Běžně užívaný pojem *monografie* nevystihuje ovšem složitost problematiky, neboť v monografii se zpravidla očekává důkladné zpracování jednoho tématu. V západní Evropě rovnocenně vycházejí *autorské monografie* (od jednoho zhruba do tří autorů), *kolektivní monografie* (s vyšším počtem autorů) a jim blízké *konferenční monografie*. Zejména v Německu a Velké Británii jsou vysoce ceněny ty monografie, které vznikly na základě mezinárodních konferencí k danému tématu, ale které se svou konečnou podobou od souboru příspěvků přednesených na konferenci často podstatně liší. Jsou výsledkem velmi intenzivní práce editora či editorů s autory, odrážejí výsledky diskuse nad tématem a často vyžadují od autorů důkladné přepracování původního textu, aby se stal kompatibilním s ostatními texty v knize. Kdybychom si vzali za vzor konferenční kolektivní monografie, které vydávají cambridgeská, londýnská či oxfordská univerzita, a přizpůsobili se jejich nárokům, vůbec bychom nemuseli vést jalovou diskusi o tom, zda uznávat vědeckou hodnotu „sborníků“. Takto náročně zpracovaná publikace, odrážející v jednotlivých kapitolách mezinárodní komparativní rozměr tématu a zpravidla završená syntetickou studií editora, patří mezi vůbec nejceněnější výsledky historického bádání.

Nejde však jen o monografie v užším smyslu. Ambiciózní historik by měl dohlédnout dál – k *syntéze*, která zužitkuje výsledky mnoha monografických prací a postaví je na novou úroveň, dostupnou širší veřejnosti a zároveň otvírající nové obzory pro základní výzkum. Rozhodně nemám na mysli – taktéž jistě užitečnou – popularizaci (zjednodušeně řečeno srozumitelné převyprávění nesrozumitelných studií), nýbrž zásadně nové zpracování rozsáhlé látky na vyšší úrovni. Skutečná syntéza nemusí přinášet novou, odborníkům neznámou detailní faktografii, nýbrž originální pojetí velkých témat a zásadních problémů. Syntézu nezvládne každý řemeslně vybavený historik, a už vůbec ne řada těch, kteří se rozhodli psát pro komerční potřeby rozmanité knihy o národních dějinách či jejich delších úsecích. Ovšem rozdíl mezi koncepčně náročnou syntézou a kompilativními souhrny faktografie, převzaté z druhé a třetí ruky, nezachytí žádná formální kritéria, ale pouze znalecké recenzní řízení a hodnocení prostřednictvím odborníků.

Historiografickou syntézou není nutně velké literární dílo. Syntézou *sui generis* jsou také vědecky pojaté atlasy a encyklopedie. Pouze velký a důkladně promyšlený, zpravidla kolektivně zpracovávaný *atlas dějin* státu, kontinentu, světa či podstatného tématu (např. zámořských objevů) dokáže plně vystihnout prostorové determinanty a souvislosti dějinného vývoje, jak ukazují atlasy vydané v USA, Kanadě, Británii, Německu a dalších západoevropských zemích. Podobně jako u atlasů, dlouho jsme za světem zaostávali v tvorbě vědecky koncipovaných *historických encyklopedií*. Je to něco zcela jiného než různé příruční lexikony, jaké se po roce 1989 vyrojily jako

houby po dešti; jde o rozsáhlá vícesvazková díla s jasnou koncepcí, propracovanou strukturou hesel a spolehlivými texty, vycházejícími ze základního výzkumu svých autorů, a nesená ambicí zvládnout celý obor nebo jeho podstatnou část způsobem, který je přiměřený současnému přístupu k rychlému čtení kratších textů a k jejich mnohazdrojovému využití. V tomto směru jsou velké inspirační zdroje ve Švýcarsku, Německu, Francii, USA i jinde. Naštěstí se část našich akademických ústavů nedala odradit záplavou „laciného zboží“ a přistoupila k dlouhodobé práci na velkých encyklopediích literárních dějin, etnografie, českých dějin atd.

Podobně zdlouhavou a málo oceňovanou činností je soustavné vytváření základů historického poznání. Jsou to velké *pramenné edice*, resp. jejich série, které např. v Německu, proslulém editorskou akribií, vycházejí už od 19. století a dodnes nebyly dokončeny; avšak to, co už mezitím přinesly pro poznání dějinného vývoje, mnohonásobně vynahradiло úsilí a prostředky do nich vložené. Neméně důležité jsou publikace, které překonávají jazykové a někdy i civilizační bariéry a umožňují pronikat do sfér, do nichž by většina badatelů bez speciálního zaměření nikdy nevstoupila. Jsou to *komentované překlady z klasických a orientálních jazyků*, bez nichž by byly historiografie i každá národní kultura velice ochuzeny. Podobně náročné jsou *slovníky neživých jazyků* (např. středověké latiny a staroslověnštiny), bez nichž se badatelé o příslušných obdobích neobejdou, ale které jsou zároveň monumentálním svědectvím duchovního odkazu starších fází evropské civilizace. Nelze opomenout ani *vědecké katalogy* velkých výstav umění či jiných artefaktů, doprovázené studiemi, které vytvářejí základnu pro příští výzkum. Všechny tyto publikace, které se obvykle pohybují na rozhraní oborů (historie, filosofie, filologie, orientalistiky atd.) mají značný mezinárodní přesah a jsou v zahraničí oceňovány podstatně více než u nás.

Nelze se jim však vyhnout už proto, že se budování informačních základů historického výzkumu stává naléhavým celoevropským úkolem. Aniž by západní státy ustupovaly od publikování pramenů tiskem, přistupují k vytváření obřích *elektronických databází*, na jejichž koncipování a soustavném doplňování se podílejí odborníci z mnoha států včetně České republiky. Stačí uvést mohutnou, z Británie inspirovanou databázi korespondence osvětlující intelektuální vývoj Evropy v 17. století, či databázi raně novověkých řeholníků, která se stane novým východiskem ke studiu nejen náboženských, ale i kulturních, sociálních a politických dějin střední Evropy.

Souhrnně lze říci, že všechny zmíněné žánry, vydané v tištěné podobě, lze zastřešit pojmem *odborná kniha*, který u nás uplatnila již Metodika 2013. O tom, zda posuzovaná (či do hodnocení přihlášená) publikace nároky na vědecky hodnotnou „odbornou knihu“ splňuje, může ovšem objektivně rozhodnout pouze pověřený panel odborníků. V případě elektronických databází, které vlastně nikdy nemají definitivní podobu a mohou se neustále měnit a doplňovat, bude třeba teprve stanovit odpovídající kritéria a model jejich hodnocení.

V ujasňování pohledu na publikování *článků* už Evropa značně pokročila. Humanitní obory nemají své *Nature* či *Science* a uvádění některých časopisů mezi impaktovanými periodiky je nahodilé a zjevně i málo produktivní. Evropské nadaci European Science Foundation se však podařilo najít řešení. Po několikaletých diskusích zavedla databázi ERIH, kterou pro historické vědy vytvořil mezinárodní panel odborníků History a která zavedla evidenci skutečně kvalitních vědeckých časopisů (*good scientific journal*) a jejich třídění podle specifického kritéria mezinárodního dosahu jejich článků. Velice pozitivním výsledkem prací na ERIH bylo uznání, že v humanitních oborech nelze diskriminovat jazyky podle počtu mluvčích a že pro Evropu i svět jsou důležité všechny historické časopisy, pokud přinášejí zásadně významné vědecké výsledky. Poprvé tak bylo přiznáno plnohodnotné postavení nejlepším ústředním časopisům vydávaným ve slovanských jazycích a určeno jejich místo v nejvyšší kategorii celosvětového dosahu (*International 1*). Mnoho časopisů menších evropských národů se dostalo mezi periodika mezinárodního významu (*International 2*), další pak mezi kvalitní historické časopisy převážně národního dosahu (*National*). Tato kategorizace, která samozřejmě zahrnuje pouze výběr z množiny evropských historických periodik, je objektivním základem pro hodnocení článků vydávaných v jednotlivých zemích, přičemž nic nebrání tomu, aby vedle ní byla používána i další kritéria (např. státem určený seznam recenzovaných časopisů).

Ve světě se samozřejmě uplatňují i jiná kritéria pro ocenění článků, což lze přiblížit na příkladu USA. Vrcholnou metou je tam ústřední historický časopis *The American Historical Review*, kde je ovšem takový přetlak tisíců amerických historiků, že se v něm nesnadno najde místo pro cizince, zejména z malých zemí. Prostřední příčku v této hierarchii zaujímají prestižní oborové časopisy (jako příklad z raného novověku lze uvést *The Sixteenth Century Journal* a *Renaissance Quarterly*). Pro témata mimo dějiny velkých zemí vychází řada periodik s užším regionálním vymezením, např. i pro české země *Kosmas. Journal of Czechoslovak and Central European Studies* a zcela nově newyorský *Comenius. Journal of Euroamerican Civilization*. V prestiži a rozšíření těchto periodik jsou samozřejmě rozdíly, ale i v této věci musíme být realisty; dostat středoevropskou tematiku do velkých amerických časopisů vyžaduje také silné lobbistické zázemí. Potěšitelné však je, že v tomto tvrdě konkurenčním prostředí se nedávno prosadil český historik originálním monografickým dílem v knižní sérii *East European Monographs*, kterou vydává newyorská Columbia University Press. Pro vynikající výsledky české historiografie není tedy ani vrcholná sféra americké publikační hierarchie uzavřena.

Úkoly historiografie se samozřejmě publikováním knih a článků nevyčerpávají. Nezbytně existují i další žánry, které jsou komplementární a bez nichž by obor chátral (recenze, nálezkové zprávy, kritické analýzy konferenčních a kongresových jednání atd.). Domnívám se však, že tyto žánry lze chápat jako podpůrné a že by je měla ve vlastním zájmu rozvíjet každá instituce, aniž by

se stávaly předmětem principiálního hodnocení výsledků. Totéž platí o službě historiografie výuce na školách všech typů (včetně tvorby učebnic a skript) a o kultivaci historického vědomí společnosti popularizací. Tyto důležité funkce oboru je třeba oceňovat a honorovat, ale jinak a z jiných zdrojů než vlastní základní výzkum, jehož primární publikační nástroje jsem se pokusil výše naznačit.

Pokud mohu soudit na základě zkušeností ze západních zemí, domnívám se, že základním kritériem pro hodnocení výzkumu a publikačních výsledků je kvalita, a to kvalita těch nejlepších publikací knižních a článkových. Neboť i zde platí, že historiografie nepotřebuje přemíru detailních jednotlivin, které v některých případech možná zajímají jen jejich autora, nýbrž velká díla vědeckého a společenského dosahu. Publikační svoboda umožňuje zveřejnit takřka cokoli, ale pohyb vědy a poznání určují pouze ty nejlepší výsledky.

Jaroslav Pánek, Historický ústav AV ČR